

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמיני, תשס"ז
מספר 699מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כשרות בעולם המודרני

לאור אזכורי החיות הטהורות והטמאות בפרשת "שמיני" ובפרשת "ראה"

אברהם אבן שושן מגדיר "כשר": טוב, ראוי, מתאים.¹ בתנ"ך מילה זו נקריה פעם אחת בלבד, כשאסתר אומרת לאחשוורוש: "וכשר הדבר לפני המלך" (ח:ה). חז"ל השתמשו במילה זו לעניין שראוי מצד דין תורה: "כל היום כשר לקריאת המגילה" או: "כשר לשחיטה",² וגם להוראת "טהור". ההיפך של כשר הוא – טרפה, פסול או טמא. אחד הנושאים בפרשת "שמיני" הוא מאכלות אסורים: "אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם כי אני ה' א-להיכם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני" (יא:מג-מד), וכך בפרשת "ראה": "כי עם קדוש אתה לה' א-להיך ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה לא תאכל כל תועבה" (דב' יד:ב-ד). התורה מגדירה בקריטריונים זואולוגיים וסיסטמטיים ברורים אלו בעלי חיים מותרים באכילה. על יונקים נאמר: "וכל בהמה מפרסת פרסה ושוסעת שסע שתי פרסות מעלת גרה בבהמה אותה תאכלו" (שם:ו); ועל החיים במים נכתב: "את זה תאכלו מכל אשר במים כל אשר לו סנפיר וקשקשת תאכלו וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת לא תאכלו טמא הוא לכם" (פס' ט); **אשר לעופות** אומרת התורה: "כל צפור טהורה תאכלו וזה אשר לא תאכלו מהם" (פס' יא-יב) וכאן מופיעה רשימה שמית של 21 עופות אסורים. כיוון שקשה לזהות את העופות הטמאים אומרת הגמרא (חולין מב ע"א): "תנא דבי רבי ישמעאל: 'זאת החיה אשר תאכלו', מלמד שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו: 'זאת אכול וזאת לא תיכול'". בעופות טהורים יש שלושה סימני טהרה: אצבע יתרה, זפק וקורקבן הנקלף ביד. ועוף טמא: "אם כשמעמידים אותו על חוט חולק את רגליו שתי אצבעות לכאן או שקולט מן האויר ואוכל, בידוע שהוא דורס".³ בימינו פרסם הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר 30 ציורי עופות של הרב י"מ כהן, בעל "זבחי כהן" (ליורנו 1832).⁴ הרב י"מ כהן צייר בכישרון עופות שבימיו נחשבו כשרים ונקב בשמותיהם הלטיניים. עליהם הוסיף לוינגר צילומי 39 עופות בני ימינו, בהם חגבים, עופות ויונקים.⁵

אחרי רשימה העופות הטמאים בדברים כתוב: "וכל שרץ העוף טמא הוא לכם לא יאכלו" (יד:יט). על החרקים **הטמאים** אומר רש"י: "שרץ העוף הם הנמוכים הרוחשים על הארץ כגון זבובים וצרעים וחגבים טמאים הם קרויים שרץ". וראב"ע אומר (שם:כ): "כל עוף טהור תאכלו כארבה" (הנזכר בפרשתנו). וכך סובר **חזקוני**: "לפי פשוטו להביא חגבים טהורים שלא הזכיר כאן". ואלה הם ארבעה מיני חרקים הנמנים עם "שרץ העוף" ומותרים באכילה, כפי שנמנו בפרשתנו: "את אלה מהם תאכלו: את הארבה למינו ואת הסלעם ... ואת החרגול למינהו ואת החגב למינהו" (יא:כב). לחגבים הכשרים יש סימן: "אשר לא (קרי: לו) כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ" (שם:כא). הגמרא (חולין סה ע"א) מוסיפה על ארבעה מיני החגבים הטהורים שבכתוב את ציפורת כרמים, יוחנא ירושלמית, ערצוביא ורזבנית. ברשימה זו יש גם שמות זחלי ארבה. "לחגב הטהור ארבע רגליים קדמיות, וארבע כנפיים. החופות את רוב ארכו רוב הקיפו של הגוף, ויש לו שני רגלי ניתור" (לוינגר ע' 222). אמנם "תנא אבימי בריה דרבי אבהו ח' מאות מיני חגבים" (חולין שם). אך פרופ' לב פישלזון כותב: "בישראל מצויים כ-120 מיני חגבים".⁶ לוינגר מציין בספרו (עמ' 223): "הארבה הוא הסוג היחיד שישנה עליו מסורת אכילה". ב-1981 הבאתי לרב יוסף קאפח (חתן פרס ישראל, 1917-2000)

¹ המלון החדש, תשכ"ז קריית ספר, ירושלים.

² מגילה פ"ב מ"ה; חולין פ"א מ"ד.

³ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן פב סעיף ב.

⁴ עוף טהור נאכל במסורת, סיני ס"ד: רנ"ח-רפ"א.

⁵ הדברים פורסמו בהרחבה בספרו **מזון כשר מן החי**, הוצאת המכון לחקר החקלאות על פי התורה, ירושלים תשל"ח, עמ' 524.

⁶ **החי והצומח של ארץ ישראל**, כרך 3 חרקים, ע' 85; **אנציקלופדיה שימושית מאוירת**, עורך: יהושע קוגלר, משרד הבטחון והחברה להגנת הטבע, 1989.

את ארבה המדבר – *Schistocerca gregaria* Forsk ממעבדתו של פרופ' מאיר פנר (האוניברסיטה העברית בירושלים), והרב קאפח אישר וזיהה את ארבה המדבר הנאכל על פי מסורת יהודי תימן.⁷ כבחגבים כך בעניין שמונה שרצים (זוחלים) אסורים שנמנים בפרשתנו בלבד (יא:כט-ל). אם כן, רשימת בעלי החיים בספר דברים מצומצמת מבספר ויקרא, ואינה כוללת חגבים מותרים באכילה ושרצים שאינם בני אכילה. התורה מסכמת את עניין אכילת חיות טהורות: "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי כי עם קדוש אתה לה' א-להיך" (דב' יד: כא).

מבין כל בעלי החיים, החזיר נחשב לבעל חיים מאוס במיוחד: "ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא ולא גרה טמא הוא לכם מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו" (דב' יד: ח). האנתרופולוגית מרי דגלס נאחזת בהסבר זה לשנאת החזיר,⁸ שכן לפי התפיסה הקוגניטיבית הפסיכולוגית החזיר יוצר בלבול בין חיות טהורות לחיות טמאות, מפני שיש לו סימן טהרה אחד – מפריס פרסה, וסימן טומאה אחד – אינו מעלה גרה. אכילת חזיר נחשבת לתועבה: "האוכלים בשר חזיר ומרק פיגולים כליהם" (יש' סה: ד וכן סו: ג, יז).

האם כל הלוגיקה של חלוקת העולם ליצורים טהורים וטמאים נועדה להתמודד עם עצמת הרגשות הסותרים בנפש האדם? דעה מקורית משמיע ד"ר אבשלום אליצור (אוניברסיטת בר אילן): "זוהי נקודת מוצא אפשרית להסבר פסיכואנליטי לשנאת החזיר שדומה לבן אדם בכמה תכונות, בדומה לשנאה בין ישראל ועמלק שהם ממוצא משותף".⁹ הגמרא מכנה את החזיר "דבר אחר" (שבת קכט ע"ב), ומשווה בין מגדלי חזירים למלווים בריבית (ברכות נה ע"א). בעקבות המשנה במסכת בבא קמא (פ"ז מ"ז): "אין מגדלין חזירין בכל מקום", אומרת הגמרא (פב ע"ב):

ת"ר כשצרו בית חשמונאי זה על זה היה הורקנוס מבפנים ואריסטובלוס מבחוץ ובכל יום היו משלשלים להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמה יוונית, אמר להם: כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרים בידכן. למחר שילשו דינרין בקופה והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה, ונדדעזעה א"י 400 פרסה על 400 פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש שיגדל חזירים.

הרמב"ם כותב (מור"נ ח"ג מ"ח):¹⁰

החזיר לח יותר ממה שראוי והפסולת שלו מרובה. התורה מואסת בו בעיקר בגלל לכלוכו הרב והיותו ניזון מלכלוכים. התורה מונעת ראיית הזוהמה אפילו במדבר במחנה, כל שכן בתוך הערים. ולו היו נוטלים חזירים כמזון, היו השוקים, ואף הבתים מלוכלכים יותר מבית הכסא כמו שאתה רואה בארצות הפרנקים (מערב אירופה) עכשיו... הדם והנבלה אף הם קשים לעיכול ומזון גרוע. וידוע שהטריפה תחילה נבלה היא.

אבל ב"שמונה פרקים" מצטט הרמב"ם את דברי רבי אלעזר בן עזריה: "מנין שלא יאמר אדם אי אפשרי ... לאכול בשר חזיר ... אבל אפשרי, ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כן" (ספרא, קדושים, פ"י). אף ניתן לו תחליף בדג "שיבוטא... שהוא דומה לחזיר" (חולין קט ע"א) והרי כאן המקורות נמנעים מלקשור את האיסור בגורם הרגשי. אם כן, אפשר להתאווה לבשר חזיר, אבל התורה אוסרת אותו מסיבה רוחנית: "להבדיל בין הטמא ובין הטהור" (ויק' יא: מז). הפרזיטולוג פרופ' גרעון ויטנברג כותב ש"החזיר נגוע במחלת הטריכיננוזה שנגרמת מ-*Trichinella spiralis*. התולעים הנימיות [נמטודות] הבוגרות הללו, משריצות עד כ-1500 זחלים זעירים באורך 0.1 מ"מ, החיות כטפילות במעי החזיר בצורת ציסטות בשרירים המשורטטים, והאדם יכול להידבק על ידי אכילת חזיר. הפרעות בעיכול וסימני הרעלה בשרירים הביאו במגפות לתמותת 15% מן האוכלוסיין בימי הביניים, ולמרבה הצער, היהודים שלא אכלו חזיר ולא נדבקו הואשמו על ידי הנוצרים בהרעלת נוצרים.

מחקרים בני ימינו מאשרים שהמחלה הנגרמת בעיקר מאכילת בשר חזיר בר נדירה היום ברוב ארצות תבל, ובארה"ב נרשמים כ-100 מקרים לשנה.¹¹ הטריכיננוזה נכללת בחובת דיווח של 70 המחלות במחלקה לאפידמיולוגיה של משרד הבריאות בישראל. ד"ר אתי מרוא ממעבדות בריאות הציבור בירושלים מסרה לי שבין 1998 ל-2004, היו 10 התפרצויות של המחלה בקרב 200 תאילנדים שצדו חזירי בר או קנו אותם מציידים. עד 1997 חלו רק ערבים נוצרים או ציידים מעטים. בשנים 2004-2006 היו עוד 3 התפרצויות בקרב 20-40 אנשים, שאושפזו.

האנתרופולוג הריס מסביר שארץ ישראל הצחיחה לא יועדה לגידול החזיר כי אין לו בלוטות הזעה, לכן עליו לטבול במקורת מים החסרים כל כך בארץ, ומכאן בא האיסור לגדלו בימי קדם.¹² אבל אין הסבר זה מנמק את רגשות הדחיה שפיתחו היהודים לחזיר. היינריך מנדלסון¹³ הזכיר בהרצאותיו שמבנה השיניים בבני אדם דומה לזה שבחזירים, ושני היצורים האלה הם אוכלי כול (בשר, צמחים ופרות). ידוע שהיום משתמשים בעור, בלבלב ובשסתומים של חזירים להשתלות בבני אדם. מעניין שכבר בזמן הגמרא, לפני כ-1500 שנה, ידעו חז"ל על הקרבה בין בני אדם לחזירים, כמו שנאמר בתענית (כא ע"ב):

אמרו ליה לרב יהודה: איכא מותנא בחזירי (יש מגיפה). גזר תעניתא. נימא קסבר רב יהודה: מכה משולחת (שפוגעת) ממין אחד, משולחת מכל המינים! לא, שאני חזירי, דדמיין מעייהו לבני אינשי (מעיהן דומין למעי לבני אדם). ורש"י מפרש: "בני מעיין שלהן שאין להן כרס הפנימי כשאר בהמה וסימן רע הוא".

⁷ וראו בספרו הליכות תימן, יד בן צבי, ירושלים תשל"ח.

⁸ טוהר וסכנה, ניתוח של המושגים זיהום וטאבו, הוצאת רסלינג, תל-אביב 2004.

⁹ עמלק הוא בן תמנע שהייתה פילגש של בן עשו. "זכר עמלק וטעם החזיר", מגזין אימגו, 2004.

¹⁰ תרגם מערבית מיכאל שורץ, אוניברסיטת ת"א, 2002.

¹¹ D. Despommier, R Gwadz, P. Hotez & C. Knirsch, *Parasitic Diseases*, 5th edition, New York, 2005

¹² הריס, מרווין, פרות קדושות וחזירים משוקצים: חידות של מזון ותרבות, תל-אביב 1987.

¹³ ידיעה אישית: פרופ' לזואולוגיה באוניברסיטת ת"א, חתן פרס ישראל (1910-2002).

הרבד"ז¹⁴ ובעקבותיו רבי חיים בן עטר (1696-1743) בפירושו לתורה "אור החיים" מביאים על אתר בפרשתנו את האמרה: "ולמה נקרא שמו חזיר – שעתיד הקב"ה להחזירו להיות מותר".

עמוס רובין, אגרונום
גבעת שמואל

¹⁴ רבי דוד בן שלמה אבו זמרא, 1479-1573, שו"ת חלק שני תתכ"ח.